

2.

Hogyan osztályozzuk a szöveggrammatika kötőelemeit? — A konnektorok mibenlétéről és hovatartozásáról —

CSÜRY ISTVÁN

Írásomnak azt a hálátlan feladatot kellene betöltenie, hogy érdeklődést, mi több: rokonszenvet ébresszen azoknak a szövegszerkezeti kötőelemeknek a tanulmányozása iránt, melyeket többnyire konnektor néven említ a szakirodalom. A szövegtanra ugyanis sokkal több fontos, összetett és izgalmas kérdés megválaszolása vár, semhogy nagyobb figyelmet szenteljen ezeknek az elemeknek, melyeknek strukturális szerepe és a szövegjelentéshez való hozzájárulása is egyszerű és átlátható, legalábbis első pillantásra. Szó sincs persze arról, hogy a kutatók ne vennének tudomást a konnektorokról, vagy arról, hogy ne találjanak idevágó munkákat. A francia nyelvészet több (főként pragmatikai) vonulata is kitüntetett figyelemmel fordul irántuk¹, de jóval közelebbi példára is akadhatunk: elég például Békési Imre jelentésszerkezeteket interpretáló tanulmányaira gondolnunk. Az ellenben bizonyos, hogy — szemben több más alapvető szövegtani kategóriával — a magától értetődőként használt konnektor fogalma mögött nagy a terminológiai tisztázatlanság. Márpedig ennek a nyelvészeti stúdiumok két területen is kárát látják. A pontos meghatározás hiánya egyrészt megnehezíti a szöveg makro- (illetve mezo-)architektonikájának egzakt leírását, másrészt pedig nélkülözhetetlen támponttól fosztja meg a lexikológiát. Belátható ugyanis, hogy olyan lexikai egységek definiálása, melyeknek legfőbb funkciója a szöveg tagolása, a szövegben betöltött pontos szerepük tisztázása nélkül csak fogyatékos lehet.

A következőkben ezért a konnektorfogalom tisztázására teszünk kísérletet. Először megnézzük, mi mindent értenek általában konnektoron, majd felvázoljuk a szövegszervező elemek rendszerezésének általunk célszerűnek tartott módját, végül pedig felidézünk néhány, specifikusan a konnektorokkal kapcsolatos problémát.

1. Mi van e fogalom mögött?

Balázs Jánosnál a konnektor terminus fel sem bukkan. Vele nagyjából egy időben viszont Nagy Ferenc pontos definíciót próbál adni:

¹ Elemeiben az itt ismertetett felfogás is elsősorban e forráscsoportra támaszkodik (Adam, Anscombe és Ducrot, Moeschler és köre, Roulet). Míg azonban a bevezetendő kategóriák elnevezése franciául nem okozott problémát (noha egységes terminológia az ezen a nyelven olvasható szakirodalomban sincsen), az alább javasolt magyar terminusok használata bizonyára nehezekebb.

A szabad mondatok² kapcsolódását **konnexiónak** (összekapcsolódás), a kötőelemeket **konnektoroknak** (kötőelem) nevezzük. Leggyakrabban logikai természetű mellérendelő kapcsolódás, ritkábban alárendelés (például megengedés) fordul elő a szövegekben [...] (Nagy 1981: 38).

A kifejezett és elhagyott kötőszók a mondategészek és a szabad mondatok logikai kapcsolatait fejezik ki, és részt vesznek a magasabb egységek, a mondattömbök kialakításában. **A konnektorok az egymás mellett álló szövegmondatok összefűzésének eszközei, a szöveg lineáris folytonosságának biztosítékai** (Nagy 1981: 39).

A konnektorok mellett azonban külön tárgyalja az úgynevezett utalásokat is, mint a nem szomszédos szövegösszetevők összekapcsolásának eszközét, s ezen nem az anaforát kell értenünk általában, úgyhogy a két fogalom között zavaró interferencia lép fel:

Vannak olyan szöveggrammatikai elemek is, amelyek az egymástól távolabb eső szövegegységek egybetartozását fejezik ki. A nyelvi mű **utalásai** a hallgató szövegmegértését segítik, mert azonosítják a különböző mondatok, bekezdések, szövegrészek tárgyait, személyeit, az író oldaláról nézve viszont lehetővé teszik, hogy gazdaságosan, teljes szerkesztés nélkül szülessenek mondatok (Nagy 1981: 39).

A *Szemiotikai szövegtan* 1. kötetében megjelent *Terminológiai szótár* nem tesz ilyen különbséget, és tömörebben, egyszerűsített általánosabban is fogalmaz:

KONNEKTOR (konnektív elemek): a → szöveg lineáris folytonosságát (→ konnexitását) biztosító elemek: kötőszók, névmások, bizonyos ragok stb. (Más felfogásban: csak a kötőszók a konnektív elemek.) (Vass 1993: 98)

Nyilvánvaló, hogy ez utóbbi meghatározás szerint a konnektor heterogén kategória, s emiatt (a terminológia szintjén is) tagolni kell; kérdés azonban, hogyan festene a szövegtan céljainak megfelelő tagolása. De nem kínál kedvezőbb megoldást a kategóriának a kötőszókra történő szűkítése sem: míg bizonyos kötőszókat szövegtani szempontból fölösleges ekként átkeresztelni, s ez a megoldás lehetőséget ad a pusztán terminológiai ráncfelvarrásra, addig más nyelvi elemeket, struktúrákat kirekeszt, holott konnektor lehet olyasmi is, ami ugyan nem névmás, rag stb. de nem is kötőszó.

Ha azonban egyelőre csupán azt kívánjuk összegezni, ami az eddig idézetekből következik, azt mondhatjuk, hogy a konnektor olyasvalami, amit a szöveg sajátos összetevőjeként lehet izolálni, s amelynek funkciója a többi (más természetű) szövegösszetevő (lineáris) összekapcsolása; így tehát a szöveg

² szabad mondat = egyszerű mondat, alárendelő összetett mondat, a mellérendelő összetett mondat tagmondatai (Nagy 1981: 37)

szerkezeti jólformáltságaért felel, szemben a kohéziót biztosító korreferencia-hálókkal és izotópláncokkal.

2. Hogyan osztályozzuk a szövegszervező elemeket?

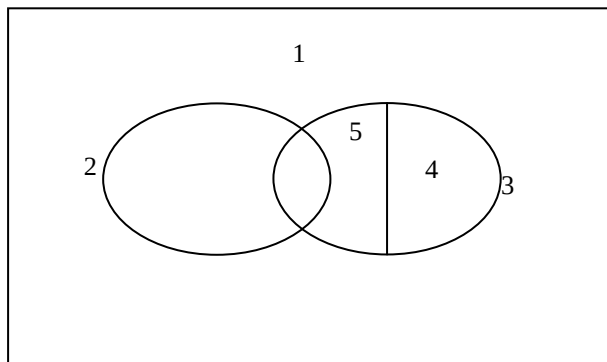
Induljunk ki mindazon nyelvi eszközök halmazából, melyekre a legmegengedőbb konnektor-definíció illik. Valóban indokolt lehet megnevezni a konnexitást biztosító valamennyi szövegelem alkotta halmazt mint egészet, tekintet nélkül az elemek jelölte reláció tagjainak státusára és/vagy szövegbeli távolságára. Erre a célra francia nyelvű munkáimban a **structurant de texte** terminust ajánlottam, magyarul pedig **szövegstrukturáló elem**-nek nevezném. Ebbe a legtágabb (az ábrán 1-gyel jelölt) halmazba beletartozhatnak például az idő- vagy birtokviszonyt jelölő (kötött) morfémák is. **Szövegstrukturáló elem**-funkciója van tehát minden olyan eszköznek, melyet kifejezetten a szöveg konnexitásának biztosítása és/vagy a szöveg szemantikai és/vagy pragmatikai viszonyainak a significansban történő jelzése végett használunk.

E halmaz egyik (az ábrán 2-vel jelölt) részhalmazaként javasoljuk elhatárolni a **konnexív funktorokat**, amelyek a szöveg lineáris folytonosságát biztosítják a szomszédos egyszerű makroarchitektonikai egységek szöveggrammatikai relációjának jelölése révén. **Konnexív funktor**-ként működhet pl. kötőszó, névmás, határozószó.

A **szövegstrukturáló elemek** másik (az ábrán 3-mal jelölt) részhalmazát franciául **organisateur**nek neveztük; magyarul **teljes komplex szövegösszetevőt jelölő/konstituáló funktor** megjelöléssel illetnénk. Az ekként alkalmazott szavak és szintagmák közös tulajdonsága a szöveg significansának tagolásában játszott szerep azon szemantikai viszonyoknak megfelelően, melyeknek a szöveg kifejezéséül szolgál.

A **teljes komplex szövegösszetevőt jelölő/konstituáló funktor**-ok egyik (az ábrán 4-gyel jelölt) fajtája a **lineáris tömbösödést jelölő/konstituáló funktorok**-é. A **lineáris tömbösödést jelölő/konstituáló funktor**

- valamely mondat-, mondat-tömb- vagy szekvencia-nagyságrendű makroarchitektonikus egység helyét vagy
- annak egy bizonyos meghatározott szerepét, szemantiko-pragmatikai sajátosságát

hivatott jelölni a szöveg egészének struktúrájában. A **lineáris tömbösödést jelölő/konstituáló funktorok** a referens reprezentációját tagolják. A **lineáris tömbösödést jelölő/konstituáló funktorként** használt kifejezéseknek olyan saját lexikai jelentése van, mely (bizonyos fokú) referenciális autonómiát biztosít számukra. Ebbe a kategóriába a következők tartoznak: **a lineáris integrációt jelölő kifejezések** (például: *egyrészt... másrészt; az első..., a második... stb.; stb.*); az **ismétlést-újrafogalmazást jelölő kifejezések** (például: *más szóval; összefoglalva stb.*); a **szövegvilág-jelölő kifejezések** és a **szövegvilág-alkotó predikátumok** (példák az előbbiekre: *ebben az évben; Pista szerint stb.*; példák az utóbbira: *egyszer volt, hol nem volt; tegyük fel, hogy... stb.*).

A **teljes komplex szövegösszetevőt jelölő/konstituáló funktor**-ok másik (az ábrán 5-tel jelölt) fajtája alkotja a **konnektorok** halmazát³. A **konnektor** meghatározott interpretációs-inferenciális procedúrákat működésbe hozva azt jelöli, hogy az általa összekapcsolt szövegösszetevők valamilyen sajátos szemantikai (szemantiko-logikai, szemantiko-pragmatikai) viszonyban állnak egymással. Ebből a sajátosságból az következik, hogy a konnektorok az esetek jelentős részében explicit formában nem manifestált szövegösszetevőkkel (jelentéskomponensekkel) létesítenek kapcsolatot, melyekkel — azokat explicitálva — az elemzés céljából a szöveget ki kell egészíteni. A konnektorfunkciót olyan verbális elemek töltik be, melyeknek nincsen referenciális autonómiájuk (kötőszók, egyes határozószók, bizonyos komplex

³ Fenntarthatnánk a *konnektor* terminust természetesen a *szövegstrukturáló elemeknek* mint legágabb halmaznak a jelölésére is, másként jelölve e szóban forgó részhalmazt s egyben többé-kevésbé kielégítve a korábban említett definíciókat, azonban éppen e részhalmazról, illetve elemeiről találunk bőséges irodalmat, s ott általános a *konnektor* terminusnak ilyen – szűkebb – értelmű használata.

lexikai elemek és szintagmák), s amelyek jelenléte az összekapcsolt szövegösszetevők (s így a szöveg) interpretációját egyértelművé teszi.

Fontos hangsúlyozni, hogy a felsorolt kategóriák nem lexikaiak, hanem szöveggrammatikai funkciókat takarnak, még ha ezek a funkciók ellátásában ennek vagy annak a lexikogrammatikai elemhalmaznak kitüntetett szerepe van is. Arra is rá kell mutatni, hogy az ily módon elhatárolt halmazoknak közös részhalmaza lehet. Így például egy konnektorként használt elem betöltheti egyben a konnexív funkció szerepét is.

Az elmondottak illusztrálására végül néhány példát mutatunk be.

Első példánk explicit formában nem manifestált szövegösszetevővel (jelentéskomponenssel) kapcsolatot létesítő konnektort tartalmaz. (A | jellel bekezdéshatárt jelölünk.)

(1) Bouvard était surpris par le contraste des choses qui l'entouraient avec celles que l'on disait — car il semble toujours que les paroles doivent correspondre aux milieux, et que les hauts plafonds soient faits pour les grandes pensées. **NÉANMOINS**, il était rouge au dessert, et entrevoyait les compotiers dans un brouillard. | On avait pris des vins de Bordeaux, de Bourgogne et de Malaga...
(Bouvard et Pécuchet)

(Bouvard megütődött a szemei elé táruló és a fülét ostromló dolgok nagy ellentétén – hiszen úgy várná az ember, hogy a szavak összhangban legyenek a környezettel, s az előkelő mennyezet alatt nagyszerű gondolatok röppenjenek föl. **MINDAZÁLTAL** a csemegénél már erősen kipirult, s a befőttes tálcák ködben derengtek előtte. | Bordeaux-i, burgundi és malagaborokat szolgáltak föl [217].)

Az utolsó mondatban az igeidő előidejűséget fejez ki (ez a magyar fordításban nem érvényesül), s ekképp Bouvard-nak az előzőleg leírt állapota világos magyarázatot kap: a regényszereplő egyre inkább az alkohol hatása alá kerül. Az az ellentétviszony tehát, amely a *néanmoins* (*mindazáltal*) konnektor által jelzett megengedés alapja, nem a *megütődött* és a *kipirult* igék köré szerveződő szövegösszetevők között áll fenn közvetlenül – ez nyilvánvaló képtelenség –, hanem egyrészt a felidézett viselkedési norma és Bouvard-nak abból fakadó ítélete, másrészt pedig a saját tényleges viselkedése mint absztrakt kategóriák között. A konnektor tehát nem (illetve nem csupán) konnexiós elem, hanem a kohéziót, illetve a koherenciát biztosítja.

Második példánkban a konnexív funkció világosan külön is válik: egy anaforikus névmás tölti be. Vizsgálataink szerint egyértelmű az a tendencia, hogy a konnexív funkcióval felruházott francia mondatösszetevők a mondat elejére kerülnek, míg az adverbális konnektorok mondatbelseji vagy mondatvégi helyzetben maradnak, ha nincs konnexív szerepük. Itt is ez történik a *néanmoins* konnektorral.

(2) L'espace est si limité au Centre Jessie dans l'ensemble, et dans cette salle de classe en particulier, qu'un espace qui était autrefois un placard de rangement contient maintenant deux réduits, deux machines à écrire dont deux femmes se servent la plupart du temps. **Cela** reste **NÉANMOINS** essentiellement un placard. (*Canadian Hansard*)

(A Centre Jessie-ben olyan kevés a hely, általában és ebben az osztályteremben is, hogy egy korábbi faliszekrényben ma két odú kapott helyet, két írógéppel, melyeken két nő dolgozik az idő nagy részében. **Ez** ettől **AZONBAN** lényegében mégiscsak egy faliszekrény.)

Harmadik példánk megmutatja, hogy a konnektorról összekapcsolt szövegösszetevők nem föltétlenül egyes szövegmondatokhoz, illetve szomszédos verbális tömbökhöz kötődnek. Az ellentétes viszony első pólusát a vastagon szedett mondat adja, a dőlt betűs rész ennek tartalmilag alárendelt, a *n'en * pas moins* konnektor által jelölt viszonyban közvetlenül részt nem vevő mondatömb. (A fordításban a konnektor elsikkad.)

(3) Pécuchet n'eut plus confiance en Dumas. | **Il perdit même tout respect pour Walter Scott, à cause des bévues de son Quentin Durward.** *Le meurtre de l'évêque de Liège est avancé de quinze ans. La femme de Robert de Lamarck était Jeanne d'Arschel et non Hameline de Croy. Loin d'être tué par un soldat, il fut mis à mort par Maximilien, et la figure du Téméraire, quand on trouva son cadavre, n'exprimait aucune menace, puisque les loups l'avaient à demi dévorée.* | Bouvard **N'EN** continua **PAS MOINS** Walter Scott, mais finit par s'ennuyer de la répétition des mêmes effets. (*Bouvard et Pécuchet*)

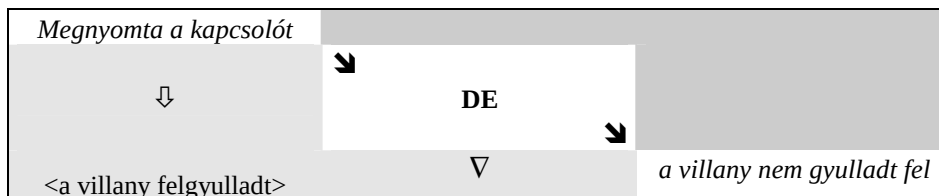
(Pécuchet nem bízott többé Dumas-ban. | **Walter Scott iránt való tisztelete is negrendült,** *Quentin Durward*-jának vaskos mellétalálásai miatt. *A lüttichi érsek meggyilkolását tizenöt évvel előbbre teszi!* *Robert de Lamarck felesége nem Hamelie de Croy volt, hanem Jeanne d'Arschel. És nem egy katona szúrta le, hanem Miksa császár ölette meg. Vakmerő Károly arca pedig, mikor hullájára rátaláltak, nem fejezhetett ki fenyegetést, hiszen a farkasok félig fölfalták!* | Bouvard tovább olvasta Walter Scottot, de az ismétlődő helyzetek végül is untatni kezdték [165].)

Negyedik, ötödik és hatodik példánk végül pedig azt illusztrálja sematikusan, hogy milyen interpretációs-inferenciális procedúrákat hozhat működésbe egy konnektor egy adott ko(n)textusban (és miként). A konnektor által létesített viszonyt ugyanis csak abban az esetben hajlunk elfogadni, ha az összekapcsolt verbális egységek tartalmi szempontból logiko-szemantikai, pragmatikai kapcsolatba hozhatók valamely releváns mögöttes relációval, így például a felszínen ellentétviszonyban, megengedő viszonyban szembeállított verbális

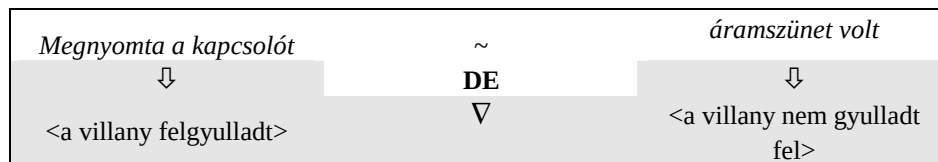
Hogyan osztályozzuk a szöveggrammatika kötőelemeit?

tömbök valamely implicit oppozícióval, azaz bináris – negatív – viszonyban álló jelentésekkel. (6) esetében ebből fakad az interpretáció nehézsége.

(4) Megnyomta a kapcsolót, de a villany nem gyulladt fel.

(5) Megnyomta a kapcsolót, de áramszünet volt.

(6) ? Felkapcsolta a villanyt, de nem szakadt le a plafon.

Szakirodalom:

- Adam, Jean-Michel 1990. *Éléments de linguistique textuelle*. Liège. Mardaga.
- Balázs János 1985. *A szöveg*. Gondolat. Budapest.
- Békési Imre 1993. *Jelentésszerkezetek interpretációs megközelítése*. JGYTF Kiadó. Szeged.
- Luscher, Jean-Marc 1994. „Les marques de connexion: des guides pour l'interprétation” In: Moeschler, Jacques–Reboul, Anne–Luscher, Jean-Marc–Jaye, Jacques: *Langage et pertinence*. Presses universitaires de Nancy, Nancy. 175–228.
- Nagy Ferenc 1981. *Bevezetés a magyar nyelv szövegtanába*. Tankönyvkiadó. Budapest.
- Vass László 1993. „Terminológiai szótár”. *Szemiotikai szövegtan* 1: 85-114.

Források:

- Gustave Flaubert 1997. *Bouvard et Pécuchet*. Association des Bibliophiles Universels (<http://www.abu.org>).
- Bouvard és Pécuchet*. Fordította Tóth Árpád. Szépirodalmi Könyvkiadó. Budapest. 1989.
- A *Canadian Hansard* korpuszt 1995-ben a BDTF Alkalmazott Nyelvészeti Tanszékén, illetve az Université Nancy 2-n volt alkalmunk tanulmányozni Francine ROUSSEL jóvoltából.